

УКРАЇНСЬКА ЗАКОРДОННА ПРЕСА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Українська закордонна преса має вікову історію, її виникнення тісно пов'язане з початком масової еміграції з українських земель. На рубежі XIX – XX ст. сотні тисяч наших співвітчизників, в пошуках кращої долі, залишали свої домівки і вирушали на чужину. Найбільші колонії українських переселенців сформувалися у США та Канаді. Незабаром серед українських переселенців виникають релігійні, громадські, культурні організації. Одним із проявів поживлення суспільного життя емігрантів стала поява на Американському континенті української преси.

Першим українським часописом у США була створена й редагована І.Волянським газета "Америка", яка почала виходити в серпні 1886 р. в містечку Шенандоа (штат Пенсільванія) [1]. У 1892–1902 рр. у США вийшло ще п'ять українських часописів [2]. Напередодні першої світової війни найбільш відомим українським виданням стала газета "Гайдамаки", орган Нью-Йоркського українського товариства. Вона виходила спочатку у Нью-Йорку, а потім у Трентоні (штат НьюДжерсі) [3]. З 1911 р. у Скрантоні (штат Пенсільванія) почала виходити газета "Народна воля". У передвоєнні роки у Детройті побачила світ газета "Робітник", а у Джерсі-Сіті (штат Нью-Джерсі) виходила одна з найстаріших українських газет "Свобода" [4].

Українська періодика у Канаді бере початок від газети "Канадійський фермер", започаткованої у 1903 р. [5]. На початку XX ст. найбільш поширеними українськими часописами в країні були "Червоний прапор" та "Робочий народ", які виходили у Вінніпезі. Перший номер "Червоною прапора" з'явився 15 липня 1907 р., як орган Вінніпезького

відділу Федерації української соціал–демократичної партії Канади. Газета проіснувала до 1909 р., і за цей час вийшло 18 номерів [6]. Усього на 1914 р. за межами України виходило 10 періодичних видань [7].

Проте центральне місце серед українських закордонних часописів в роки першої світової війни посідали видання політичних емігрантів з України, їх засновниками ставали представники українських політичних партій, які, внаслідок поліцейських переслідувань та цензурних гонінь, змушені були залишити батьківщину. Перебуваючи недалеко від України і поблизу від основних театрів воєнних дій, емігранти мали можливість отримувати детальну інформацію про становище на фронтах, позицію різних політичних сил та настрої народних мас. Це дозволяло закордонним газетам оперативно реагувати на українські проблеми.

Варто зазначити, що у своїх оцінках причин та наслідків війни газети українських емігрантів інколи займали діаметрально протилежні позиції. На той час це стало типовим явищем для європейських партій. Початок війни привів до розколу більшості з них на прихильників та противників війни, оборонців та антимілітаристів, патріотів, центристів, інтернаціоналістів. Війна привела до перегрупування суспільно–політичних сил України. В результаті цих зрушень остаточно оформились дві провідні політичні течії, які за своїми програмами докорінно розходились. Перша – державницька, представлена в роки війни Спілкою визволення України, друга – революційна, репрезентована українськими соціал–демократами. Кожна з цих політичних сил мала власний закордонний періодичний орган: СВУ – часопис "Вісник Спілки визволення України", а УСДРП – газету "Боротьба". Аналіз матеріалів названих видань викликає значний інтерес, оскільки дозволяє розглянути одну зі сторінок розвитку української політичної думки.

В серпні 1914 р. у Львові група українських емігрантів наддніпрянців, за ініціативою Д.Донцова та В.Дорошенка, заснували Спілку визволення України – як безпартійну політичну репрезентацію центральної та східної

України для пропаганди ідеї самостійності України [8]. 5 жовтня 1915 р. у Відні вийшло перше число часопису СВУ – "Вісник Спілки визволення України". Спочатку він виходив як двотижневик, а з 1915 р. став тижневиком і видавався до 1918 р. [9]. Орган СВУ пропагував ідею державної самостійності України, пов'язуючи здійснення цих намірів з перемогою в війні центральних держав. Він розповідав про боротьбу на фронтах, інформував про події в Україні, про життя на окупованих землях та працю СВУ в таборах полонених. "Вісник СВУ" був найсоліднішим українським органом воєнного часу. Фактичне видання його було в руках В. Дорошенка та М.Возняка, а з 1918 р. – А.Жука [10].

Перший номер нового часопису відкривався заявою членів СВУ, в якій викладалась програма діяльності організації. В ній зазначалось, що в Спілці представлені усі політичні напрями, які стоять на боці державної самостійності українського народу, а реалізацію своїх національно–політичних і економічних спрямувань пов'язують з поразкою Росії у війні. У заяві наголошувалось, що національною платформою Спілки є державна самостійність України, а формою правління майбутньої держави має бути конституційна монархія з демократичним внутрішнім устроєм, однопалатною системою законодавства, громадянськими, мовними і релігійними свободами для усіх національностей і віросповідань та самостійною українською церквою [11].

Підкресливши, що такий статус України можливий тільки внаслідок здобуття нею незалежності, члени СВУ зазначали, що у випадку включення східних українських земель до Австрії. Спілка наполягатиме на широкій автономії України [12].

На сторінках першого номеру було вміщено звернення СВУ "До громадської думки Європи". Його автори вказували, що у роки війни українська справа набула загальноєвропейського значення і є важливою справою європейської демократії. "Європа доти не прийде до сили, –говорилося у зверненні, – доки не буде певна своїх культурних надбань, доки на широких степах України не постане забрало проти Росії" [13]. Цей документ підписали

члени СВУ: Д.Донцов, В.Дорошенко, М.Меленевський, О.Скоропис–Йолтуховський, М.Залізкяк, А.Жук.

Серед матеріалів першого номера часопису привертають увагу огляди воєнних подій "Вісім тижнів європейської війни" та рубрика "Хроніка воєнних дій". Тут йшлося про відгуки європейської преси про українську справу. Вони вказували на те, що європейський світ починав розуміти ту важливу роль, яку повинен був відіграти у найближчий час український народ [14]. Як великий успіх зовнішньополітичної діяльності СВУ оцінила газета декларацію міністра внутрішніх справ Туреччини Талат–бея, який в бесіді з послом СВУ А.Меленевським заявив, що його країна надасть допомогу Україні у створенні незалежної держави [15].

Увагу газети привертала також подія на батьківщині. "Вісник СВУ" повідомляв про настрої на українських землях, звертав увагу на те, що все більше українців відмовляються від мобілізації до російської армії. Під час одного з антивоєнних виступів у Луганську місцеві власті застосували регулярні війська. В результаті 11 чоловік загинуло, а 40 було поранено [16].

"Вісник СВУ" стежив за громадським та культурним життям на східній Україні. І хоч газета виходила у Відні, вона була добре обізнана з українськими справами. Серед публікацій на цю тему треба відзначити такі: "Українське питання в Думі", "Діяльність Катеринославської "Просвіти" та статтю С.Томашівського "Війна і Україна" [17].

Аналізуючи ставлення громадськості Росії до війни, часопис з сумом зазначав, що російська інтелігенція майже поголовно пошилася в патріоти. У той же час, "Вісник СВУ" звертав увагу на ті голоси з Росії, які протестували проти війни. В першу чергу це мало відношення до лівого крила імперіалістичної війни в громадянську. Орган СВУ повідомив про виступ у Цюріху лідера більшовиків В.Леніна, який висунув гасло поразки царського уряду у війні і чимало місця у доповіді присвятив Україні. Газета наводила уривок з цієї доповіді, в якій він зазначав: "Інтереси інтернаціонального пролетаріату, а московського особливо, вимагають того, щоб Україна мала

свою державну самостійність, при котрій вона буде мати змогу досягти необхідного для пролетаріату культурного розвитку" [18]. Схваливши позицію соціалістів–інтернаціоналістів, редакція "Вісника СВУ" висловила побажання, щоб це "здорове і розумне слово Леніна напоумило широкі верстви російського громадянства" [19].

У багатьох номерах органу Спілки розповідалось про Українських січових стрільців. Газета висвітлювала їх військову діяльність, розповідала про бійців та старшин, які особливо відзначились на фронті, вміщувала фотографії героїв. У червні 1915 р. редакція присвятила січовим стрільцям окремий номер свого видання [20].

Широкий кореспондентський зв'язок часопис Спілки мав з українськими емігрантами в країнах Європи та Америки. Серед матеріалів на цю тему варто назвати такі: "Сучасний настрій американських українців", "Українська громада в Женеві", "Нарада у справі Українського сейму в Америці", "Велике Українське віче в Нью–Йорку" [21]. З рядом українських часописів у США та Канаді Спілка визволення України встановила тісні зв'язки та дістала від них підтримку у своїй діяльності. У травні 1915 р. "Вісник СВУ" надрукував привітання Спілки, яке надійшло з Америки від делегатів конференції товариства "Гайдамаки". У ньому висловлювалась солідарність з боротьбою СВУ за державність України [22].

Другим органом СВУ був німецький тижневик "Ukrainische Nachrichten", якого у 1914–1917 рр. вийшло 100 чисел. В цьому органі уміщували статті не тільки українські, а й німецькі вчені, письменники та публіцисти [23]. При сприянні Спілки у Лозанні у 1915 р. та у 1917 р. виходив місячник французькою мовою "La Revue Ukraine". Його завданням було інформувати громадськість західних країн про українську національну справу. Редактором цього органу був спочатку А.Зеліб, а потім Е.Бачинський [24].

Важливим напрямком діяльності СВУ стала культурно–просвітня праця в таборах українських полонених в Німеччині та Австро–Угорщині. Такою роботою було охоплено близько 200 тис. українців. В кожному з таборів

Спілки вдалося організувати, видання власної газети. У 1915р. почали виходити "Просвітні Листки", орган полонених українців Вецлярського табору. Серед таборових газет варто відзначити "Вільне слово" в Зальцведені та "Розсвіт" у Рапштаті. Співробітниками цих часописів були самі полонені, хоч організаційну роботу на початку проводили представники СВУ [25].

Пропагандистом державницької ідеї на Американському континенті виступила газета "Гайдамаки". У січні 1915 р. вона надрукувала звернення до Спілки визволення України, в якому схвалювалась діяльність СВУ та містився заклик "до подальшої праці за визволення України" [26]. Між організацією українських емігрантів у Нью-Йорку та Спілкою у Відні встановився тісний зв'язок. Газета "Гайдамаки" повідомляла "Вісник СВУ" про віче співвітчизників у Філадельфії, присвячене питанню про державну самостійність України [27]. У свою чергу редакція органу СВУ направила до Нью-Йорка листа, у якому вітала земляків з цією подією [28].

На державницьку позицію у роки першої світової війни перейшла газета українських емігрантів у США "Свобода". Вона почала виходити у Джерсі-Сіті (штат Нью-Джерсі) ще у 1893 р. Підчас війни вона писала: "Одне, чого нам бракувало – то ідеї державності, себто бракувало нам ясної і сталої думки про те, що нашим найважливішим стремлінням повинно бути – мати свою державу" [29]. Поширенням державницької ідеї серед української еміграції в США займалася також газета "Народна воля" [30].

Революційний напрямок у політичній думці України в роки першої світової війни був представлений, перш за все, газетою "Боротьба". Вона виходила в Женеві у 1915–1916 рр. та була органом закордонної групи УСДРП. На чолі газети стояв Л.Юркевич (Л.Рибалка), а її перший номер вийшов у лютому 1915р. [31].

У традиційному зверненні редакції часопису до читачів відзначалось, що видавці "Боротьби" будуть прагнути "перекинути своє вільне слово з далекої Женеви на Україну" [32]. Головне завдання органу УСДРП полягало в тому, щоб переконати пролетаріат і усіх щирих українських демократів у

необхідності з подвійною енергією готуватися до рішучої боротьби з самодержавством за політичну свободу та вільну Україну [33].

Програма української соціал–демократичної партії, яка стала платформою "Боротьби", була викладена в передовій статті Л.Юркевича "Війна і українські соціал–демократи". Нагадавши про те, що соціалісти вже давно заявили про себе як про ворогів війни, він однозначно охарактеризував війну як імперіалістичну. "З огляду на се, – продовжував автор, – нам здається зовсім безпідставним припущенням, що німецьке правительство має якісь смертельні плани проти Росії, що воно щиро відноситься до ідеї створення самостійної України, котра – молода і конституційна, була б для Німеччини небезпечною на Балканах і в Малій Азії, як і сучасна царська Росія" [34].

Коли б воєнне щастя було на боці австрійської армії, далі розмірковує автор, то і тоді рожеві і далекосяжні мрії українців не були б здійснені, оскільки найбільше, на що можна було б розраховувати тоді, це лише на розширення території українських австрійських земель. Проте, враховуючи традиційну антиукраїнську політику австрійської держави та її нерозривний зв'язок з панівними польськими класами, які утримували на Правобережній Україні колосальні багатства, українці також не могли мати великої надії на докорінну зміну свого становища.

Таким чином, розібравши можливі варіанти розвитку подій, Л.Юркевич зауважив, що тісне поєднання українських визвольних змагань з австрійською імперською політикою завело вітчизняних політиків у котрі безпідставних мрій і повну залежність від австрійського уряду. Автор статті вважав, що успіх у війні ворогів Росії може принести лише деяке просування австрійського кордону на схід, але і тоді більшість українського народу залишиться під царським поневоленням. "Не треба жити ілюзіями, – ми мусимо рахуватися з суворою дійсністю", – підкреслював Л.Юркевич та проголошував черговим завданням українців в Росії боротьбу "проти нашого віковичного ворога, проти царату" [35].

Як впливає з програмної статті, "Боротьба" дотримувалась зовсім

інших поглядів, ніж СВУ, на війну та її можливі наслідки для України. Тому зразу після своєї появи орган УСДРП повів гостру полеміку з "Вісником СВУ" з принципових проблем українського руху. Програму Спілки "Боротьба" називала "точним висловом українських міщанських австро–німецьких змагань" [36]. Це стало наслідком того, що, на її погляд, Спілка лише по формі, лише в рекламних цілях називала себе російською організацією, а по суті була організацією австрійською, котра здобула собі велику прихильність цісарського уряду [37].

У своєму ставленні до війни видавці "Боротьби" виходили з антимилітаристських поглядів і засуджували лідерів соціалістичних партій європейських країн, які на місце класової боротьби поставили "святий союз", а на місце революції – імперіалістичну війну [38].

Неоднозначним було ставлення "Боротьби" до російських соціал–демократів. З одного боку, газета постійно підкреслювала, що перед російською Україною на порядку денному стоїть завдання безкомпромісної боротьби проти царату, а союзником українського пролетаріату буде соціалістичний пролетаріат цілої Росії, вільний від імперіалістичних і державно–патріотичних російських висловів, здібний поставитись до українського робітництва як до свого брата і товариша" [39]. З іншого боку, українських соціал–демократів дивувало зволікання керівництва РСДРП з засудженням політики російської армії у Галичині. З цього приводу газета зверталась до російських соціал–демократів з закликом виступити перед європейською демократією з колективним протестом проти поведження царського уряду у загарбаній ним австрійській Україні [40].

На сторінках газети були викладені основні положення національної програми УСДРП. "Боротьба" підкреслювала, що українська соціал–демократія визнає автономістську тактику, бо вважає, що український народ ще не доріс, в національному відношенні, до самостійних виступів, і самостійницька програма може відвернути його увагу від основного завдання української політики – знесення царату і здобуття національних прав. "Піднімати тепер

клич української державної самостійності, – роз'яснювала газета. – значило б пускати воду на млин австро–угорського імперіалізму" [41].

Національна проблема дістала розвиток у редакційній статті "Малоросія чи Україна", надрукованій в газеті у червні 1915 р. В ній йшлося про те, що у роки війни соціал–демократам належить найактивніше виступити як проти "малоросійської" політики українського міщанського руху, котрий зрікся всяких визвольних змагань, так і проти тих, названих "мазетшицями" діячів, котрі повтікали "від революційних завдань української демократії під теплі крила австрійського імперіалізму" [42].

В роки війни українські соціал–демократи критикували національну програму більшовиків, яка передбачала проголошення права націй на державне самоврядування. Орган УСДРП вбачав у ній надмірний радикалізм. "Боротьба" писала, що такою програмою більшовики "круто розійшлися зо всіма національними соціал–демократичними партіями, з котрих ні одна тепер не має сепаратистських програм" [43],

На схожих до "Боротьби" антивоєнних позиціях стояли газети українських емігрантів на Американському континенті – "Робітник" у США та "Робочий народ" у Канаді. Газета української соціал–демократичної партії в Канаді "Робочий народ" у роки війни проводила антимилітаристську пропаганду. На її сторінках було вміщено текст виступу К.Лібкнехта у німецькому рейхстазі, спрямованого проти воєнного бюджету. У коментарі до нього газета зазначала, що "до цього протесту приєднуються голоси трудящих в інших країнах, які скоріше чи пізніше розвинуться у могутній ураган, перед яким замовкнуть найпотужніші гармати" [44]. "Робочий народ" передрукував маніфест Цімервальдської конференції соціалістів–інтернаціоналістів, в якому підкреслювалось, що лише сила міжнародного пролетаріату, його тверда і рішуча воля спрямувати зброю не проти своїх братів, а проти ворога у власному краї, може привести до закінчення війни [45].

Подібна позиція української газети викликала невдоволення канадських властей, У 1918 р. уряд видав розпорядження, згідно з яким заборонялось

видання газет "у ворожих мовах". До таких мов урядовці віднесли й українську, а тому у вересні 1918 р, "Робочий народ" було закрито [46].

Отже, дослідження української закордонної преси в роки першої світової війни дозволяє простежити розвиток вітчизняної політичної думки в один з найбільш складних періодів історії нашої країни. Саме в цей час в еміграції формувались нові підходи до проблем української державності, які пізніше увійшли до програм провідних політичних партій України,

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія українознавства, – Т. 1. – Львів, 1993. – С 41,
2. Див: Бачинський Ю. Українська еміграція в З'єднаних Державах Америки. – Львів, 1914. –С75.
3. Енциклопедія українознавства. – Т. 1. – С.336.
4. Бачинський Ю. Назв. праця. – С.111
5. Зарубіжні українці: Довідник. – К., 1991. – С,49.
6. Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ). – Ф 6646. – Оп.1. –Спр.426. – Арк.135.
7. Українська культура – К., 1993. – С.163.
8. Полонська–Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т.2 – С.445.
9. Енциклопедія українознавства –Т.1. – С.288.
10. Наріжний С, Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами // Архіви України, – 1992. –№ 1–3. –С. 5.
11. Вісник Спілки визволення України (далі – Вісник СВУ). – Відень. – 1914. – 5 жовт.–Ч.1.– С.1.
12. Там же.
13. Там же. – С.2.
14. Там же. – С.4.
15. Вісник СВУ.– 1914.–31 груд. – 4.5–6. –С.3.
16. Вісник СВУ. – 1914. –30 листоп. – 4.3–4. –С.2.
17. Вісник СВУ. – 1915. – 12 верес. – Ч.29–30; 19 верес. – Ч.33–34; 19

- листоп. – Ч.47–48.
18. Вісник СВУ. –1914. – 30 листоп. – Ч.3–4, – С. 3,
19. Там же.
20. Вісник СВУ. – 1915. – Черв.–Ч 19–20.
21. Див.; Вісник СВУ. –1915. – 24 квіт. – Ч. 15–16; черв. – Ч.19–20; 24 жовт. – Ч. 41–42; 31 жовт. – Ч.43–44.
22. Вісник СВУ. – 1915. – Трав. – Ч. 17–18. – С.4.
23. Наріжний С. Назв. праця. – С. 15.
24. Цвенгрош Г. За вільну і незалежну (Українське питання у Швейцарії в період першої світової війни) // Дзвін. – 1992. – № 3–4. – С.17–118.
25. Українська культура. – С. 164,
26. Гайдамаки (Трентон). –1915. – 21 січ.
27. Гайдамаки. –1915. – 30 верес.
28. Гайдамаки. – 1915. – 16 листоп.
29. Свобода (Скрайггон). –1917.–7 лип.
30. Вісник СВУ. – 1915.–24 квіт. – Ч.15–16. – С.3.
31. Енциклопедія українознавства. – Т.1. – С. 169.
32. Боротьба (Женева). –1915. – Лют.– Ч. 1 – СЛ
33. Там же.
34. Там же. – С.2.
35. Там же. – С.3
36. Там же. – С.5.
37. Там же. – С.6.
38. Боротьба. – 1915. – Верес. – 44. – С.4.
39. Боротьба. – 1915. – Квіт. – Ч.2. – С.1.
40. Боротьба. – 1915. – Лют. – Ч.1. – С.4.\
41. Боротьба, – 1915. – Квіт. – Ч.2. – С.4.
42. Боротьба. –1915. – Черв. – Ч.3. – С.3.
43. Боротьба. – 1915. – Квіт. – 4.2. – С.4.
- 44 Робочий народ (Вінніпег)..–1915. – 9 жовт.

45. Робочий народ. – 1917. – 10 лют.

46. ДАРФ. – Ф 6648. – Оп. 1. – Спр.426. – Арк. 142.